

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Godišnjak 41: Godišnjak/Jahrbuch

Govedarica, Blagoje

2012

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/1245a7c8-3c84-43bf-8dd2-eb155259f59e>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

Nova tumačenja vesti o južnoslovenskim *gentes* u *De administrando imperio* vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogenita (944–959)

Tibor Živković
Banja Luka

Godišnjak/Jahrbuch 2012,41:201-210
DOI:10.5644/Godisnjak.CBI.ANUBiH-40.11

Najznačajnije narativno vrelo o Južnim Slovenim nastalo je ispod pera Konstantina VII Porfirogenita (944–959), romejskog vasillevsa i pisca, u nauci najčešće navodeno kao *De administrando imperio*, skraćeno *DAI*.¹ Značaj dela shvaćen je vrlo rano, pa je tako Iohannes Lucius (1604–1679), još davne 1666. godine, u Amsterdamu, prvi izvršio analizu carevih vesti o Srbima i Hrvatima.² Lučićevo delo postalo je temelj, na kojem su generacije naučnika, počev od 19. veka, stekle uporišta za dalja istraživanja *DAI*.³ Stariji proučavaoci *DAI* nisu iskoračili, do

sredine 19. veka, izvan Lučićevog, inače veoma čvrstog, istraživačkog traga. Zapravo, pionirski rad na polju slovenske istoriografije pripao je jezikoslovcima – Jozefu Dobrovskom (1753–1829),⁴ Jerneju Kopitaru (1780–1844),⁵ Josipu Pavlu Šafariku (1795–1861),⁶ Francu Miklošiću (1813–1891)⁷ i Vatroslavu Jagiću (1838–1923)⁸ – a sve prema onim standardima izučavanja prošlosti koje je utemeljio veliki Leopold Ranke – pre svega empirizma.⁹ Prva dublja istraživanja *DAI* otpočela su pojavom nove generacije

¹ Jenkins / Moravcsik (ed.) 1967; prateći komentar, Dvornik / Jenkins / Lewis / Moravcsik / Obolensky / Runciman (ed.) 1962. Korisno je i novije izdanje Litavrin / Novoselcev (ed.) 1989. Prevod i komentar Porfirogenitovih vesti o Južnim Slovenima, Ferjančić 1959. Komentar i nemački prevod, koji su priredili Belke / Soustal 1995, gotovo da je bez ikakve vrednosti. Upravo kao i najnovija studija, Eggers 2007, gde autor kombinuje najsmelije hipoteze Imre Bobe o položaju Moravske, sa takvim podacima kao što je izjednačavanje *Salines* iz *DAI*, sa slanim banjama u istočnoj Bosni. Autor ne poznaje ni elementarnu geografiju prostora kojim se bavi.

² Lucius 1666. Novije izdanje, sa hrvatskim prevodom, Kuntić-Makvić (prir.) 1986. Videti i Kurelac 1994.

³ O kvalitetu Lučićevih komentara koji se tiču vesti Konstantina Porfirogenita možda najbolje svedoči njegova britka opaska o Porfirogentovom objašnjenju za značenje imena Hrvat: *dictio Slava Hruati nomen proprium nationis est, nihil aliud significans*; Kuntić-Makvić (prir.) 1986, 294.48-49. Lučićevo zaključak, pošto je suočio sve izvore (*DAI*, Skilicu, Kedrena i Tomu Arhidakona) koji govore o pokrštenju Hrvata, da se to pokršćavanje odigralo u vreme Iraklija Mlađeg – *Ideo si Heracliis Iunioris tempore secutum poneretur Croatorum baptismum* (Kuntić-Makvić (prir.) 1986, 304.241-242) – tek danas zadobija uporište u nauci. Pod *Heracliis Iunioris* Lučić misli na Konstansa II (641–668), teže na Konstantina III (*Heraclius Novus Constantinus*), jer bi ostao u hronološkoj ravni do 641. godine, kada je Konstantin III preminuo, pa nije mogao da bude uključen u proces pokršćavanja Slovena – odnosno, smrti cara Iraklija (11. februar 641). Kako

su se vladarska imena u dinastiji Iraklida ponavljala, javio se tehnički problem obeležavanja novca. Najstariji sin cara Iraklija zvao se takođe Iraklije, iz braka sa Evdokijom (*Heraclius Novus Constantinus*), dok je iz drugog braka sa nećakom Martinom imao takođe sina Konstantina Iraklija (Konstantin III, vladao samo četiri meseca 641); najzad, Konstans II imao je trojicu sinova, među kojim je bio još jedan Iraklije. Stoga, dok su sinovi Konstansa II bili savladari sa svojim ocem, na novcu Iraklije je skraćivan kao HERA CONST, a Konstantin IV kao CONS; cf. Grierson 1968, 100-101; Alexander 1977, 231; Sarris 2011, 258; Živković 2012a, 59. Za Teofanove vesti o carevima Irakliju Konstantinu (641) i Konstansu II (641–668), videti, Niebuhr (ed.) 1829, 463.17-19, 464.6-7: *Constantinus iunior, qui et Heraclius Heraclii filius consul renunciatus est*; za Konstansa II: *Constantinus genitor meus avo nimirum...meo Heraclio*; Niebuhr (ed.) 1829, 523.21.

⁴ Dobrowsky 1813; Dobrowsky 1822.

⁵ Kopitar 1808.

⁶ Šafarik 1837; takođe Nemas, Kaulfuss 1842.

⁷ Miklosich 1850.

⁸ Jagić 1910. Za Jagićev kritičizam onovremenih dela videti Jagić 1871, 172-208; Jagić 1866, 131-139; za Jagićev metod, videti, Jagić 1867; Jagić 1895.

⁹ Ranke 1824. Za ocenu Rankeovog metoda i uopšte njegov metodološki pristup istoriji, kao uostalom Momzenov i Drojzenov, videti, Bos 2010, 207-220; obavezno pogledati i, Beiser 2011, 253-288, i posebno p. 274: *...it seems that Ranke really thinks that the historian can know the objective truth and tell us exactly what happened.*

naučnika, čiji su najvažniji predstavnici Franjo Rački (1828–1894) i Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889).¹⁰ Tako je vrlo brzo došlo do preispitivanja nekih od ključnih premisa koje su bile suštinski važne za razumevanje vesti o Hrvatima i Srbima, odnosno Južnim Slovenima.¹¹ Najpoznatiji kritičari *DAI*, koji su težište istraživanja pomerili u drugu stranu – pre svega sumnjajući u “istinitost” carevih vesti o Hrvatima i Srbima, bili su, pored Ernsta Dümmlera (1830–1902),¹² Vatroslav Jagić, Franjo Rački¹³ i Vjekoslav Klaić (1849–1928).¹⁴ Sva trojica pomenutih istraživača pripadali su klasičnom modelu tadašnjih naučnika s dobrom naobrazbom klasičnih jezika i poznavanjem latinskih srednjovekovnih izvora. Ta znanja bila su ključna da se Porfirogenitove vesti procene i zadobiju nova tumačenja.¹⁵ Od njihovog vremena, dakle, otpočinje da se širi lepeza novih mišljenja o *DAI* – Armin Pavić (1844–1911),¹⁶ Konstantin Grot (1853–1934),¹⁷ Timotej Florinski (1854–1919),¹⁸ Gavro Manojlović (1856–1939),¹⁹ Antun Dabinović.²⁰ U Srbiji se prvo pojavljuju Srbi Prečani, pre svih Konstantin Nikolajević (1821–1877), neobično darovit istraživač, ali bez potrebne i nedovoljne kritičnosti.²¹ Pravi rodonačelnih srpske kritičke

istoriografije, bio je, opet, jedan Srbin Prečanin, Ilarion Ruvarac (1832–1905), koji je dugo vodio bitku sa predstavnicima stare, romantičarske “škole”.²² Tek na isteku 19. veka stasava prva, metodološki dobro utemeljena, generacija srpskih srednjovekovaca koja je kadra da nastavi ozbiljna istraživanja *DAI* i uopšte srednjovekovnih tema – Stojan Novaković (1842–1915),²³ nesumnjivo najizrazitiji predstavnik kritičke istoriografije u Srbiji, a za njim još nekoliko vrsnih istorika – Ljubomir Stojanović (1865–1930), Ljubomir Jovanović (1865–1928), Ljubomir Kovačević (1848–1918) i specifični, ali ne bez znanja, koji kombinuje romantičarski i kritički pristup izvorima, Pantelija Srečković (1834–1903).²⁴ Na ova imena valja sada staviti tačku, jer sve te rasprave, uglavnom, sa aspekta “porfirogenitologije”, nisu danas više relevantne, niti mogu da pruže neke nove odgovore. Čitava ta južnoslovenska istorijska škola, srpska i hrvatska, podjednako, u osnovi nemačka po svojim kritičkim uzorima, proučavala je *DAI* teme po jednom crno-belom obrascu, tačno-netačno, poput rešavanja tautologije. Osnovno pitanje, odakle sve te vesti dolaze, ko ih je i kada prikupio, za koju priliku su napisane, sa kojim ciljem – zapravo je ostalo po strani. Valja istaći da su svi istraživači sledili jedan metodološki obrazac koji je zahtevao da se prvo odredi autor izvora, zatim da se odredi vreme nastanka dela, potom mesto nastanka, te na kraju po kojim izvorima je delo napisano. Taj metodološki pristup, koji i danas sledi Rankeov obrazac, postavljao je sasvim dobra pitanja, ali pogrešnim redosledom. Redosled pitanja bi trebalo da bude: po kojim izvorima je delo nastalo (jer to što neko kaže da je napisao neko delo ne mora da znači da ga je zaista on napisao), zatim vreme nastanka, potom mesto, te na kraju tek ko bi mogao da bude autor.²⁵

Svežinu unosi sledeća generacija: Niko Županić (1876–1961),²⁶ Stanoje Stanojević (1874–

¹⁰ Rad Franje Račkog na sakupljanju izvora i njihovom objavljivanju, zatim niz rasprava kojima je pokrenuo naučnu polemiku sa brojnim istoričarima iz srpske i hrvatske istoriografije, neizmerno je dragocen; rame uz rame sa Račkim stoji Ivan Kukuljević Sakcinski; svakako, treba pomenuti i Brašanić 1871. Pregled osnovne bibliografije hrvatskih i srpskih istoričara, daje Dujčev 1968.

¹¹ Tako Dümmler 1856. Od vremena Šafařika 1837, 254–256, 406–412, usađena je kod panslavista, kod Kopitara, Miklošića, Jagića, Klaića, ali i Dümmlera, ideja o “srpsko hrvatskom klinu” koji se udenuo među Južne Slovene; koristan pregled, Džino 2010a.

¹² Dümmler 1856, posebno str. 7–31.

¹³ Rački 1861, posebno str. 1–40; Rački 1864; Rački 1881. O ukupnom delu Franje Račkog videti Smičiklas 1895.

¹⁴ Klaić 1878; Klaić 1899.

¹⁵ Najžešću kritiku filologa i njihovog pristupa istoriji dao je Nietzsche u svome nedovršenom delu *Wir Philologen*, gde doslovce kaže: “Ništa se ne može saznati iz filoloških razgovora, kada je reč o filolozima. To je najobičnije đubre”; videti Lerer 2002, 13. Ništa lepše o filolozima nije se izrazio ni Saussure 2002, uz primedbu da je njihov metod komparativan, ali ne istorijski.

¹⁶ Pavić 1906.

¹⁷ Grot 1880, posebno str. 147–199.

¹⁸ Florinski 1881. Videti i Rački / Grot / Florinski 1881.

¹⁹ Manojlović 1902; Manojlović 1910–1911.

²⁰ Dabinović 1941; Dabinović 1930; Dabinović 1939.

²¹ Nikolajević 1864.

²² Ilarion Ruvarac prvi je predstavnik kritičke istoriografije kod Srba. Za ocenu Porfirogenitovih vesti o Bosni kod Ruvarca videti Ruvarac 1878; Ruvarac 1881.

²³ Novaković 1879; Novaković 1893.

²⁴ Kovačević / Jovanović / Stojanović / Srečković 1884, 1888. Sva četvorica pomenutih istoričara uglavnom su se bavili srpskom istorijom od vremena Stefana Nemanje. Ovdje su navedeni najpre kao predstavnici kritičke istoriografije, uz svu specifičnost pristupa izvorima Pantelije Srečkovića.

²⁵ Živković 2012a, 10.

²⁶ Županić 1922; Županić 1925.

1937),²⁷ Vladimir Ćorović (1885–1941), Ljudmil Hauptman (1884–1968),²⁸ Ferdinand Šišić (1869–1940),²⁹ Petar Skok (1881–1956),³⁰ Bogo Grafenauer (1916–1995),³¹ Georgije Ostrogorski (1902–1976)³² i tada najmlađi među njima – Božidar Ferjančić (1929–1998),³³ od koga valja početi savremena istraživanja *DAI* u srpskoj, hrvatskoj i slovenačkoj istoriografiji.

Božidar Ferjančić je 1959. godine, kao vrlo mlad istraživač, prikupio gotovo sve vesti o Južnim Slovenima iz *DAI*, *De thematibus*, *Vita Basili* i iz *De cerimoniis aulae Byzantine*, te ih preveo i snabdeo izvanrednim komentarima – koji su, po mnogo čemu, ostali neprevaziđeni u svetskoj istoriografiji.³⁴ Dubokim kritičkim pogledom na ovu zbirku carevih vesti o Slovenima, Ferjančić je precizno odredio dokle se smelo ići u zaključcima, a dokle u pretpostavkama, kojih se inače čuvao. Imao je izuzetan dar da kroz kritiku vrela uspostavi pravu meru i precizno oceni mesto i značaj izvora. Njegovi ključni radovi o *DAI* pojavili su se relativno kasno, tek od devedesetih godina prošlog veka, i to najpre kao odgovor na polemiku koja se razvila oko jednog revizionističkog stava koji se javio u hrvatskoj istoriografiji – stava koje je zastupao jedan pravnik, Lujo Margetić. Do tog trenutka, valja precizno reći jednu važnu činjenicu, Georgije Ostrogorski je, dolaskom na Beogradski Univerzitet, ustanovio tada treću katedru za vizantologiju u svetu. Povrh svega, smatran je vodećim stručnjakom za istoriju Vizantije. U Beogradu je tako stasala vizantološka škola sa nekoliko jako dobrih znalaca – Jadran Ferluga (1920–2004),³⁵ Franjo Barišić (1914–1988),³⁶ Ljubomir Maksimović (1938–),³⁷

Ivan Đurić (1947–1997).³⁸ S druge strane, hrvatska istoriografija nije stekla nijedno novo ime iz vizantologije, koje bi bilo kadro da se nosi sa kritikom vizantijskih izvora, odnosno *DAI* – uz jedan izuzetak koji je pokazao kako se nezavisnim tokom istraživanja može doći do važnih, novih, rezultata – Radoslav Katičić (1930–).³⁹ Tako je, lagano, nastao hijatus u hrvatskoj istoriografiji, u kojoj je jedan pravnik odigrao ključnu ulogu. Kada se Nadi Klaić,⁴⁰ pri kraju njenog stvaralačkog rada, učinilo da je Lujo Margetić zaista pronašao rešenje kojim se seoba Hrvata pome-ra u početak 9. veka, nastao je veliki problem koji se dalje samo širio, poput dobro razvejanog šumskog požara.⁴¹ Kada se na to pridoda Relja Novaković, koji se *DAI* bavio nezavisno od svih drugih naučnih centara tadašnje SFRJ, razmere neznanja koje je ušlo u naučne časopise postale su gotovo zastrašujuće.⁴² Da bi se do kraja shvatile posledice Margetićevog rada na *DAI*, mora se reći da je on tada morao da uvede još jednu premisu, o kojoj su doduše već razmišljali Grafenauer i Hauptmann, da je 30. poglavlje *DAI* napisao neki drugi pisac.⁴³ Suština je u tome, nažalost, što ni Lujo Margetić, ni Nada Klaić, a još manje Relja Novaković, nisu imali nikakva znanja o čitavom *DAI*, već su tumačili onako kako im se činilo da se iz koneksta mogu vaditi delovi, pa koristiti po potrebi. To je bilo, u najmanju ruku, nasilje nad izvorom – ako bi takvo krivično delo postojalo. Najzad, na tragu Margetićevih zabluda ostao je i jedan klasični filolog, Miljenko Lončar, potpuno prihvativši mišljenje da je poglavlje 30. *DAI* nastalo kasnije i od nekog drugog autora.⁴⁴

³⁸ Đurić 1986.

³⁹ Radoslav Katičić, naslednik na Jagićevoj katedri za slovensku filologiju u Beču i vrstan poznavalac grčke i latinske filologije. Najpreglednije je pogledati Katičićeve radove prikupljene u knjizi, Katičić 1993. Prema širini naobrazbe i sposobnosti tumačenja, stoji uz rame Ferjančiću.

⁴⁰ Klaić 1985.

⁴¹ Margetić 1977; Margetić 1988. Margetićev rad vrlo brzo je znalački ocenio, Suić 1977. Takođe i Štih 1987.

⁴² Treba naglasiti da je Relja Novaković u svome radu, Novaković 1972, još uvek sledio istorijski metod i dao neke nove, važne doprinose, pre svega za Bosnu. U kasnijim radovima, međutim, njegova su razmišljanja otišla u sasvim drugom pravcu, može se reći u fantaziju; videti, na primer, Novaković 1977; Novaković 1981; Novaković 1999.

⁴³ Pre svega jer su jednu primedbu, Bury 1906, o mogućnosti da je poglavlje 30 *DAI* nastalo nešto kasnije nego ostali deo *DAI*, prihvatili kao činjenicu.

⁴⁴ Lončar 1992; Lončar 2002; Lončar 2007; Lončar 2008; Lončar 2011.

²⁷ Stanojević 1906.

²⁸ Hauptmann 1925; Hauptmann 1937; Hauptmann 1931.

²⁹ Šišić 1914; Šišić 1923.

³⁰ Skok 1927; Skok 1938.

³¹ Grafenauer 1952.

³² Ostrogorski 1948.

³³ Videti narednu napomenu.

³⁴ Ferjančić 1959. Najvažniji Ferjančićevi radovi su Ferjančić 1987; Ferjančić 1991; Ferjančić 1996; Ferjančić 1997.

³⁵ Tokom kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina Jadran Ferluga je objavio tri veoma važne rasprave, koje ni do danas nisu izgubile na aktuelnosti, Ferluga 1968; Ferluga 1970; Ferluga 1971. Najznačajnije Ferluginu delo svakako je Ferluga 1957.

³⁶ Barišić 1953a; Barišić 1953b.

³⁷ Radovi Ljubomira Maksimovića na temu Srba i Hrvata, sa posebnim osvrtom na delo Konstantina Porfirogenita, prikupljeni su u knjizi Maksimović 2008.

Dakle, faza ispitivanja *DAI* posle Drugog svetskog rata bila je usmerena, što se beogradske vizantološke škole tiče, upornim branjenjem verodostojnosti Porfirogenitove priče o seobi Srba i Hrvata (Ferjančić, Maksimović, uz hrvatske autore – Katičić, Suić), donekle pitanjem teritorijalnog prostiranja Bosne (Novaković, Ćirković),⁴⁵ a najmanje kritici samih vesti iz *DAI*, uz potpuno negiranje, ali i nepoznavanje celovitog *DAI*. Taj koncept ostao je do danas zaštitni znak srpske vizantologije, makar u onom delu u kojem se bavi Konstantinom Porfirogenitom i njegovim delom.⁴⁶ S druge strane, sva druga ne manje važna istoriografska pitanja ostavljena su otvorenim, s izuzetkom Ferluginog rada o južnoslovenskim kneževinama kao širem fenomenu – gde je ostao, nažalost, usamljen. Na suprotnom kraju polako se profilisala misao da hrvatska “seoba” zaista i nije bila u sedmom veku, nego početkom devetog veka. Sa strane arheologa, ali ne južnoslovenskih, ova teza je dobila neobično jako mesto.⁴⁷

Kraj jedne ere u izučavanju *DAI* označen je ujedno na početku novog milenijuma. Taj kraj nije samo kalendarski ugodan za istoričare, već, sticajem okolnosti, novim metodološkim pristupom otvara prostor za nova tumačenja. Javljaju se novi autori, sa novim percepcijama modela identiteta u ranom srednjem veku, kao i otvorenosti za ukrštanje srodnih disciplina – arheologije i etnologije sa istorijom i klasičnom filologijom. Tu pre svega valja imati na umu trojicu autora: Florina Kurtu, Danijela Džina i Mladena Ančića. Florin Kurta je svojom studijom o Slovenima u Podunavlju, dosta široko postavljenom, izneo jednu teoriju o konstrukciji slovenskog identiteta kao posledicu dodira sa Romejima na dunavskom limesu – pa je tako, kroz sukob, došlo do formiranja novog identiteta. Ujedno je, primenivši svoje ideje, izvršio i analizu Porfirogenitove seobe Srba i Hrvata, i predstavio taj događaj

kao posledicu propagande Konstantina Porfirogenita. Dakle, prema Kurti, uglavnom sve ono o čemu piše Konstantin Porfirogenit o “seobi” Srba i Hrvata, moglo bi se nazvati fikcijom.⁴⁸ Danijel Džino, pak, u tom pravcu je otišao još i dalje, pa je u studiji *Becoming Slav, Becoming Croat* odbacio bilo kakvu mogućnost da su se navedeni događaji iz ranosrednjovekovne srpske i hrvatske istorije uopšte odigrali, a posebno je bio kritičan prema pripovesti o padu Salone.⁴⁹ U istu grupu autora spada i autor iz Hrvatske, Mladen Ančić, koji opet čvrsto veruje u dalmatinsku istoriju ranog srednjeg veka kao posledicu konstrukcija Konstantina Porfirogenita.⁵⁰ Svim ovim radovima nedostaje veoma važna komponenta kritike izvora na koju se, izgleda, potpuno zaboravilo. Polazi se, naime, od već usvojenih tumačenja – na primer, poglavlje 30 *DAI* je napisao anonimni autor, seoba Hrvata se odigrala početkom 9. veka, Salonu Sloveni i Avari nisu zauzeli – koja se dalje uzimaju kao sigurne činjenice i na njih se, po izboru autora, dalje, uglavnom, fantazira, a ne istražuje. Zaboravlja se da istoričari ne treba da ispituju da li se nešto dogodilo ili nije, već da slede izvore koji ih do takvih odgovora dovode najsigurnijim putem. Taj najsigurniji put nije odbacivanje izvora i njegova diskreditacija – jer se na taj način nauka ne razvija, već proizvode hipoteze. Stoga, potrebno je reći nešto novo, odnosno upozoriti na radove koji nude neka nova rešenja, zasnovana na kritici izvora.

Prva važna stvar jeste utvrđivanje što preciznije liste izvora koje je Konstantin Porfirogenit najverovatnije koristio. Analizirajući neke podatke iz *DAI* koji se tiču Dalmacije i priče o Dioklecijanu, utvrđeno je da se kao moguće vrelo javlja Flavius Nicomachus, pisac jedne istorije koja nije sačuvana. Ti podaci, primenjeni na poglavlje 29 *DAI*, prilično uverljivo ukazuju na to da podatak o Saloni, velikoj kao pola Carigrada, nije mogao da nastane iz glave Konstantina Porfirogenita, već na osnovu izvora kojeg je car koristio i koji je morao da potiče iz samog kraja 4. veka – kada je Salona, dabome, bila zaista veličine pola Carigrada. Nadalje, opis palate cara Dioklecijana nesumnjivo je iz nekog latinskog izvora, u kojem je pisalo da zidine Salone još uvek nisu propale, što

⁴⁵ Ćirković 1998.

⁴⁶ Tako Komatina 2010, prosuđuje da su hrvatski vladari Krasimir i Miroslav pripadali vremenu 895-925. – teza koja je ponovljena više puta, a prvi put još od pionira slovenske arheologije i istoriografije, Josipa Pavla Šafarika – na koga se i autor u gore pomenutom radu iz 2010. godine poziva – kao da je vreme stalo, pre više od 150 godina. U istoj ravni, repetitive, bez istraživanja, ostaje i najmlađi predstavnik beogradske vizantološke škole, Babić 2011.

⁴⁷ Evans 1989; Barford 2001. Slično stvari posmatra i Curta 2001. Novija istraživanja, Petrinec 2009, u velikoj meri su suprotna Barfordovim zaključcima.

⁴⁸ Curta 2008; Curta 2010.

⁴⁹ Džino 2008; Džino 2009; Džino 2010b; te u monografiji, Džino 2010a.

⁵⁰ Ančić 2010.

Porfirogenit nikako ne bi mogao da napiše sredinom 10. veka, ali bi mogao na osnovu izvora mnogo bližem vremenu s kraja četvrtog ili početka petog veka.⁵¹

Drugo opažanje tiče se analize poglavlja 30, 31 i 32. Pokazalo se da je Porfirogenit iskoristio delo koje je po mestu nastanka moralo biti iz Rima. Naime, u ovim poglavljima nalaze se podaci o Hrvatima koji nisu mlađi od 878. godine. Spisak hrvatskih vladara iscrpen je iz tog izvora čije su hronološke granice podaleko od 10. veka, gde su istraživači, koristeći razne tehnike, pokušali da smeste Krasimera, Miroslava i Tomislava (kombinujući podatke iz *DAI* sa onim iz Tome Arhidakona i Popa Dukljanina – što je metodološki nedopustivo), te najzad i Krešimira II – koga je istoriografija, doslovce, izmislila.⁵²

Treće opažanje tiče se liste gradova koju Porfirogenit koristi na osnovu istog onog izvora koji se služio za poglavlja 30 i 31. Ti gradovi, redovno prevedeni kao “naseljeni gradovi”, zapravo su najvažnija crkvena sedišta južnoslovenskih glavarova, u kojima je postojala crkvena organizacija u krilu rimske crkve. Tu bi se, uz arheološke nalaze, možda moglo i najdalje otići. U tom kontekstu Bosna, sa svoja dva grada, ne može da bude tumačena drugačije nego kao *polity* u istoj ravni sa Hrvatskom, Srbijom, Dukljom, Zahumljem i Travunijom.⁵³

Četvrto opažanje tiče se poglavlja 32 *DAI*, i to posebno onog dela u kojem se govori o Mutimiru i njegovim naslednicima. Smatralo se, zaista dugo, da su to vesti koje je Konstantin pronašao u nekoj Hronici srpskih vladara, pa te podatke bilo prepisao, bilo ih, neznatno ih izmenivši, uneo u poglavlje 32.⁵⁴ I to rešenje, kako se čini, nije dobro. Naime, analizom više drugih poglavlja *DAI*, pre svega o Armeniji, ustanovljeno je da Porfirogenit koristi brojna pisma carskih diplomata i oficira, koji su na terenu bili zaduženi da se bave lokalnim arhontima. Upravo iz takvih dokumenata, dakle na osnovu carevih uputstava višim činovnicima, kao i obraćanja stranim vladarima,

Konstantin Porfirogenit je lako mogao da utvrdi i kada je Mutimir došao na vlast, način na koji je u vlasti potvrđen, kao i sitnije pojedinosti o tome kako je Časlav, srpski knez, tražio pomoć kada se vratio u Srbiju iz bugarskog sužanjstva.⁵⁵ Time se otvara čitav niz drugih pitanja koja u historiografiji nisu ni načeta. Naime, vesti o Časlavu, koje su posmatrane kao Porfirogenitovo preterivanje, zapravo potiču iz prvorazrednih dokumenata – carskih pisama. U tom kontekstu, Časlav traži carevu podršku, koju i dobija – što znači da je takvih pisama bilo više, najmanje dva. Carska pisma, takođe, datirana su po pravilima vizantijske kancelarije, indiktom, a ne godinom, pa se tako može razumeti kako je Konstantin Porfirogenit mogao da odredi dužinu vladavine Petra Gojnikovića jer je imao podatak da je pad Petrov bio u vreme bitke kod Anhijala (avgust 917), što je bio 5. indikt, pribeležen kod Teofanovog Nastavljača i Simeona Logoteta,⁵⁶ dok je u tom slučaju morao da ima dokument, pismo, u kojem je postojao hronološki podatak o početku Petrove vladavine, pošto je porazio uzurpatore, koje je nosilo datum 15. indikta.

Nalaz vizantijske nomizme iz okoline Šapca, kao i arheološki tragovi ranosrednjovekovnog utvrđenja kod Mladenovca, sa tragovima borbe, datiranog u 10. vek, kao i vojne opreme, daju dodatnu težinu Porfirogentovim vestima.⁵⁷ Posebno se u tom slučaju ističe ugarska komponenta u odnosu na politiku srpskog arhonta, za čije vreme Ugari vrše dva upada na vizantijsku teritoriju duboko na jug 934. i 943. godine.⁵⁸ U tom kontekstu, novčana sredstva i materijalna pomoć Časlavu zadobijaju jako mesto u ulozi Srbije u sprečavanju ugarskih pohoda između 934. i 943. godine.

Peta tema tiče se naizgled manje bitne priče o arhontu Travunije. U poglavlju o Travuniji postoji nedoslednost koju je teško logički objasniti. Naime, govoreći o tome kako su Travunijani svi bili Srbi, Porfirogenit završava rečenicom da je tako bilo do arhonta Vlastimira. Dakle, Srbi su bili Srbi do arhonta Vlastimira. A šta su bili pre i posle toga? Reč je zapravo o svojevrsnom tragu

⁵¹ Živković 2010a.

⁵² Videti detaljnu studiju, Živković 2012a, 82 i nap. 212, 132, 135-136, 140; Živković 2010b; Živković 2010c.

⁵³ Živković 2008. Pokušaj određivanja tačnijih istorijskih i hronoloških okvira nastanka Bosne u ranom srednjem veku, Živković 2010d.

⁵⁴ Tako je predlagao Ostrogorski 1948; na istom tragu ostao je i Maksimović 1982.

⁵⁵ Živković 2012b

⁵⁶ Niebuhr 1829, 388.

⁵⁷ Živković 2006, 71, nap. 155 – pomenuta nomizma Romana Lakapina kovana je posle 931. godine; za nalaze vizantijskog novca u Podrinju videti Vasiljević 1967, 152-153; za utvrđenje kod Mladenovca, Katić 2003.

⁵⁸ Niebuhr 1829, 430.22-431.3; 462.19-463.3.

rada Konstantina Porfirogenita sa izvorima. Kao da je car makazama sekao tekst. Rekonstruisana rečenica – što se veoma jednostavno može i dokazati – ispustila je deo prethodne rečenice. Kada se rečenica pročita kako treba dobija se: A do vremena arhonta Vlastimira Srbi su bili pod vlašću arhonta Srbije. Umesto: Do vremena vladavine arhonta Vlastimira Srbi su bili Srbi.⁵⁹ Otuda se nameće misao da je Konstantin Porfirogenit iz poglavlja o Srbima “preselio” ovu rečenicu koja se ticala Travunije, kako bi je smestio u odgovarajuće poglavlje – o Travunjanima.

Među sitnije pojedinosti koje su se javile kada je u naučnu raspravu uvedena ideja o postojanju spisa *De conversione Croatorum et Serborum*, koja je neupitna iz nekoliko razloga, važna je ona koja objašnjava izostanak Dukljana kao Srba. Uobičajeno objašnjenje bilo je da je car zaboravio ili prevideo ovaj važan podatak. Naravno, Ferjančić u ovo objašnjenje nikada nije poverovao, iako nije mogao objasniti dukljanski izostanak iz *DAI* kao Srba. Odgovor se dobija tako što se uključi *De conversione Croatorum et Serborum* (*DCCS*), uz poznavanje dijeceza na katoličkom zapadu, odnosno u Dalmaciji.⁶⁰ Naime, *DCCS* tretira Dalmaciju i Panoniju, dva najvažnija mesta misionarenja rimske crkve, ali u kontekstu borbe za crkvena prava sa Salcburgom, ali se ne bavi Prevalitanom, jer je ona izvan Dalmacije. U Dalmaciji Rim nema problema sa Carigradom, jer je prefektura Ilirik u Dalmaciji, a Duklja to nije. Iz tog razloga Rim zove dukljanske gradove *starim*, za razliku od svih drugih *kastara oikoumena* u *DAI* koji su iz vremena obnovljene misionarske aktivnosti rimske crkve, po svoj prilici, iz ranog devetog veka.⁶¹ Takođe, pokazalo se da je priča o preseljenju jednog dela Hrvata koji su se prethodno smestili u Dalmaciji, konstrukcija – ali ne Konstantina Porfirogenita, već autora *De conversione Croatorum et Serborum*, po svoj prilici Anastasija Bibliotekara.⁶² Autor *DCCS* je ovom pričom-konstrukcijom najverovatnije verovao da će uvođenjem Hrvata u Panoniju umanjiti ili negirati realni crkveni pritisak Salcburga na Panoniju, koji je rimskoj crkvi predstavljao

prepreku za misionarsku delatnost u tom pravcu.⁶³ Tako isto i priča o dvostrukoj “seobi” Srba nije Konstantinova, već onoga koji je sastavio *DCCS*, pokazujući tako da mu o prošlosti Srba nije bilo poznato ništa više od onoga što je o Hrvatima pronašao u izveštaju onoga koji je među Hrvatima, kasnih sedamdesetih godina devetog veka, boravio.⁶⁴ Podaci o ratovanju sa Bugarima u vreme Borisa Mihaila potiču od nekoga ko je boravio među Bugarima i dobro poznao aktere događaja – Borisa, Mutimira i Vladmira.⁶⁵ To bi mogao biti izvor iz kruga ljudi oko Ćirila i Metodija.⁶⁶ Tu se javljaju i napušteni gradovi, tj. izvan crkvene organizacije, u kojima su posvedočeni hrišćanski motivi na spomenicima koje je svedok video i opisao. Ti podaci najverovatnije potiču od misionara, očevica. Takođe, ovo bi moglo da potiče iz Metodijevih spisa iz vremena pre odlaska u Moravsku misiju, ali je to sve tek hipoteza koju valja dokazati.⁶⁷ Nadalje, tu je i veoma važna činjenica da su Srbi smešteni iza Bojki, ali gledano iz pravca Venecije, ne iz Carigrada. To je zato jer je *DCCS* izvor nastao u Rimu, a ne u Carigradu.⁶⁸ Presudan dokaz da je *DCCS* i njegov srpsko-hrvatski sadržaj mogao da nastane isključivo na latinskom zapadu jeste opšte poznata činjenica da *De conversione barbarorum* jeste ekskluzivno latinski književni žanr, nikako vizantijski.⁶⁹ Kako se čitav proces pokršćavanja Srba i Hrvata posmatra očima Rima, jasno je i da pisac *DCCS* sedi u Rimu, nikako u Carigradu. Tako postaje jasno zbog čega jedan romejski car insistira na pokršćavanju Srba i Hrvata iz Rima. To objašnjava i jedinstven podatak kod jednog romejskog pisca, dabome sačuvan samo u *DAI*, zbog čega Konstantin Porfirogenit papu naziva najsvetijim, a u svim drugim vizantijskim izvorima jednostavno papom. Konstantin Porfirogenit pravi ovaj izuzetak jer sledi svoj izvor – *De conversione Croatorum et Serborum*.

Kako istoričari koji se bave ranim srednjim vekom u Dalmaciji ili Iliriku mogu da budu sigurni danas u svoja tumačenja i koliko to smeju da budu? To pitanje ostavljam neodsušeno, uz

⁵⁹ Živković 2012a, 188-189.

⁶⁰ O crkvenoj organizaciji u južnoslovenskim *polities*, videti pregled kod Živković 2004, 70-114.

⁶¹ Živković 2012a, 85-86, 162.

⁶² Živković 2012a, 79, 200, 214-215. Videti o ovome, takođe, Gračanin 2008a; Gračanin 2008b.

⁶³ Živković 2012a, 118, 168, 195, sa nap. 589, 215.

⁶⁴ Isto, 71.

⁶⁵ Isto, 205.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto, 217-218.

⁶⁸ Isto, 77-79.

⁶⁹ Isto, 197, sa nap. 589.

ogradu da mogu da ukažem na izbor nekih autora koji su, po mom sudu, pouzdaniji, spremniji, otvoreniji novim pristupima, novim metodologijama. Tu, među arheolozima, valja izdvojiti Maju Petrinc i njenu značajnu knjigu o ranosrednjovjekovnim grobljima na području Hrvatske;⁷⁰ ali i mladog asistenta sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Gorana Bilogrivića.⁷¹ Tu je još jedna mlada snaga na polju istorije umetnosti, Ivan Basić, koji je već pokazao veliku sposobnost za kritičku analizu izvora.⁷² Iz Rusije je, takođe, mladi Denis Alimov, koji se takođe bavi Dalmacijom u ranom srednjem veku, kao i pitanjima etnogeneze na minuciozan način.⁷³ Tako iz Hrvatske, kako se čini, najpre treba očekivati i nove pomake u Porfirogenitologiji. I najzad, onima koji su skloniji da teže usvajaju nove ideje, hipoteze i analize, uvek ostaju solidni autori na koje se mogu oslanjati za dugi niz godina – Neven Budak,⁷⁴ svima dobro poznati John Fine,⁷⁵ Hervig Volfram,⁷⁶ Valter Pohl⁷⁷ te Ivo Goldstein.⁷⁸

Summary

New Interpretations of Data about South Slavic *Gentes* from the *De Administrando Imperio* of Byzantine Emperor Constantine VII Porphyrogenitus (944-959)

This paper presents an overview of historical research of one of the most important documents for the earliest history of South Slavs – the *De administrando imperio* by the Byzantine Emperor Constantine VII Porphyrogenitus (944–959). It is evident that previous researchers investigated this work according to a black/white, correct/incorrect template and that the most important things remained unanalysed – where does all this information come from, who collected it

and when, for which occasion was it written and with which aim? The researchers posed of the source legitimate questions but in an incorrect order. The first thing which should have been asked is: on what sources is the work based on, when and where was it written, and who wrote it. Beside the historiographic part of the work, the author, using his own methodological template, also provides information about the newest results in the study of this historical text. He argues that the Emperor's main source on the settlement of the South Slavic peoples on the Balkan peninsula was the now lost work titled *De conversione Croatorum et Serborum*. Including this element into research allows us to understand some of the Emperor's claims which but which were never properly understood by historians.

Literatura

- Alexander, S. S. 1977, Heraclius, Byzantine Ideology, and the David Plates, *Speculum* 52, 1977, 217-237.
- Alimov, D. E. 2008, "Preselenie" i "krštenie"? K probleme formirovania horvatskoj etničnosti v Dalmaciji, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2, 2008, 94-116.
- Alimov, D. E. 2010, Horvati i gory: K voprosu o harktere horvatskoj identichonsti v avarskom kagagate, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2, 2010, 135-160.
- Alimov, D. E. 2011, Politija Borni: Gentes i Herrschaft v Dalmaciji v pervoi četverti IX veka, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 1, 2011, 101-142.
- Ančić, M. 2010, Zamišljanje tradicije: Vrijeme i okolnosti postanka 30 glave djela *De administrando imperio*, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 42, 2010, 133-152.
- Babić, B. 2011, Vizantijski i postvizantijski izvori o prostoru i položaju srednjovjekovne Bosne, *ZRVI* 48, 2011, 39-50.
- Barford, P. M. 2001, *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, London 2001.
- Barišić, F. 1953a, Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvor, Beograd 1953.
- Barišić, F. 1953b, Vizantiski Singidunum, *ZRVI* 3, 1953, 3-13.
- Basić, I. 2005, Venerabilis presul Iohannes. Historijski Ivan Ravenjanin i začetci crkvene organizacije u Splitu u VII. stoljeću, *Povijesni prilozi* 29, 2005, 7-28.
- Beiser, F. C. 2011, *The German Historicist Tradition*, Oxford 2011.
- Belke, K. / Soustal, P. 1995, *Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die De administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos für seinen Sohn Romanos*, Wien 1995.

⁷⁰ Petrinc 2009.

⁷¹ Bilogrivić 2010.

⁷² Basić 2005.

⁷³ Alimov 2008; Alimov 2010; Alimov 2011.

⁷⁴ Budak 1990; Budak 2008.

⁷⁵ Fine 2006, posebno str. 23-26, 29-33.

⁷⁶ Wolfram 1989.

⁷⁷ Pohl 1988.

⁷⁸ Goldstein 1995; Goldstein 2008.

- Bilogriović, G.* 2010, Čiji je kontinuitet? Konstantin Porfirogenit i hrvatska arheologija o razdoblju 7-9. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 42, 2010, 37-48.
- Bos, J.* 2010, Individuality and Interpretation in Nineteenth-Century German Historicism, u: Feest, U. (ed.), *Historical Perspectives on Erklären and Verstehen*, Berlin 2010, 207-220.
- Brašanić, M.* 1871, Odlomci iz zemljopisa i narodopisa Hrvatske i Slavonije u 9. stoljeću, *RAD JAZU* 16, 1871, 7-18.
- Budak, N.* 1990, Die südslawischen Ethnogenesen an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter, u: Typen der Ethnogenese unter besonders Berücksichtigung des Bayern, t. I, Wien 1990, 129-136.
- Budak, N.* 2008, Identities in Early Medieval Dalmatia (Seventh-Eleventh Century), u: Franks, Northmen and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe, Geary, P. J. / Urbańczyk, P. (ed.), Leiden 2008, 223-241.
- Bury, J. B.* 1906, The Treatise De administrando imperio, *BZ* 15, 1906, 517-577.
- Curta, F.* 2001, Making of the Slavs: Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700, Cambridge 2001.
- Curta, F.* 2008, The Making of the Slavs between Ethnogenesis, Invention, and Imagination, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2, 2008, 155-172.
- Curta, F.* 2010, Emperor Heraclius and the Conversion of the Croats and the Serbs, u: Medieval Christianity. Different Regions, "Faces", Approaches, *Mediaevalia Christiana* 3, Stepanov, T. / Kazakov, G. (ed.), Sofia 2010, 121-138.
- Ćirković, S.* 1998, "Naseljeni gradovi" Konstantina Porfirogenita i najstarija teritorijalna organizacija, *ZRVI* 37, 1998, 9-32.
- Dabinović, A.* 1930, Kako je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije, *Rad JAZU* 105, 1930, 151-240.
- Dabinović, A.* 1939, Early Balkan Migration, *Slavonic and East European Review* 16, 1939, 393-410.
- Dabinović, A.* 1941, Državnopravni odnos Hrvata prema istočnom carstvu, *Rad HAZU* 270, 1941, 49-148.
- Dobrowsky, J.* 1813, Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der slawischen Sprache, Prag 1813.
- Dobrowsky, J.* 1822, Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris, Vindobonae 1822.
- Dujčev, I.* 1968, Les études byzantines chez les Slaves méridionaux et occidentaux depuis le XVII siècle, *Medioevo bizantino-slavo* II, Roma 1968, 541-560.
- Dümmler, E.* 1856, Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien 549-928, *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philologisch-historische Classe* 20, Wien 1856, 357-368.
- Dvornik, F. / Jenkins, R. J. H. / Lewis, B. / Moravcsik, Gy. / Obolensky, D. / Runciman, S.* (ed.) 1962, Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio II – Commentary, London 1962.
- Džino, D.* 2008, "Becoming Slav", "Becoming Croat": New Approaches in the Research of Identities in Post-Roman Illyricum, *Hortus artium mediaevalium* 14, 2008, 1-5.
- Džino, D.* 2009, Novi pristupi izučavanju hrvatskog identiteta, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 41, 2009, 33-54.
- Džino, D.* 2010a, Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia, Leiden 2010.
- Džino, D.* 2010b, Pričam ti priču: ideološki narativni diskursi o dolasku Hrvata u De administrando imperio, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 42, 2010, 153-165.
- Đurić, I.* 1986, Romejski govor i jezik VII Konstantina Porfirogenita, *ZRVI* 24-25, 1986, 109-137.
- Eggers, M.* 2007, Das De administrando imperio des Kaisers Konstantinos VII. Porphyrogennetos und die historisch-politische Situation Südosteuropas im 9. und 10. Jahrhundert, *Ostkirchliche Studien* 56, 2007, 15-100.
- Evans, H. M.* 1989, The Early Medieval Archaeology of Croatia A.D. 600-900, Oxford 1989.
- Ferjančić, B.* (rec.) 1959, *Fontes Byzantini Historiam populorum Jugoslaviae spectantes* II, Beograd 1959.
- Ferjančić, B.* 1987, Struktura 30. Glave spisa De administrando imperio, *ZRVI* 18, 1987, 61-80.
- Ferjančić, B.* 1991, Dalmacija u spisu De administrando imperio – vrela i putevi saznanja, *ZRVI* 29/30, 1991, 9-21.
- Ferjančić, B.* 1996, Dolazak Hrvata i Srba na Balkansko poluostrvo, *ZRVI* 35, 1996, 117-154.
- Ferjančić, B.* 1997, Vasilije I i obnova vizantijske vlasti u IX veku, *ZRVI* 36, 1997, 9-30.
- Ferluga, J.* 1957, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Beograd 1957.
- Ferluga, J.* 1968, Vizantija i postanak najranijih južnoslovenskih država, *ZRVI* 11, 1968, 55-66.
- Ferluga, J.* 1970, Lista adresa za strane vladare iz knjige O ceremonijama, *ZRVI* 12, 1970, 157-178.
- Ferluga, J.* 1971, Vizantijsko carstvo i južnoslovenske države od sredine X veka, *ZRVI* 13, 1971, 75-107.
- Fine, J. V. A.* 2006, When Ethnicity Did not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalistic Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods, Ann-Arbor 2006.
- Florinski, T.* 1881, Zur Kritik einer Stelle des Konstantin Porphyrogenetus, *Archiv für slavische Philologie* 5, 1881, 390-397.
- Goldstein, I.* 1995, Hrvatski rani srednji vijek, Zagreb 1995.
- Goldstein, I.* 2008, "Zemljica Bosna" – το χωρίον Βόσωνα u De administrando imperio Konstantina

- VII. Porfirogenita, u: Zbornik o Pavlu Anđeliću, Karamatić, M. (ed.), Sarajevo 2008, 97-109.
- Gračanin, H. 2008a, Slaveni u ranosrednjovjekovnoj Južnoj Panoniji, *Scrinia Slavonica* 8, 2008, 13-54.
- Gračanin, H. 2008b, Od Hrvata pak koji su stigli u Dalmaciju odvoji se jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom, *Razmatranje uz DAI* c. 30, 75-78, *Povijest u nastavi* 6, 2008, 67-76.
- Grafenauer, B. 1952, Prilog kritici izveštaja Konstantina Porfirogenita o doseljavanju Hrvata, *HZ* 5, 1952, 1-56.
- Grierson, Ph. 1968, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Vol II, part I, Washington D.C. 1968.
- Grot, K. J. 1880, Izvestija Konstantina bagrjanorodno-ga o Serbach i Chrovatach i ich razselenii na Balkanskom poluostrvoe, St-Petersburg 1880.
- Hauptmann, Lj. 1925, Dolazak Hrvata, u: Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, 86-127.
- Hauptmann, Lj. 1931, Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva Dubrovačkog zaleđa, Zbornik iz Dubrovačke prošlosti M. Rešetara, Dubrovnik 1931, 17-24.
- Hauptmann, Lj. 1937, Seobe Hrvata i Srba, *JlČ* 3, 1937, 30-61.
- Jagić, V. 1866, Stari spomenici i jezika jugo-zapadnih Slovjena od IX-X. vieka od J. Sreznjevskoga. S primjetbami i izpravci, *Književnik* 3, 1866, 131-139.
- Jagić, V. 1867, Historija Književnosti naroda Hrvatskoga i Srbskoga, knjiga I: Staro doba, Zagreb 1867.
- Jagić, V. 1871, Napredak slovinske filologije posljednjih godina, *RAD JAZU* 17, 1871, 172-208.
- Jagić, V. 1895, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen, *Archiv für slavische Philologie* 17, 1895, 47-87.
- Jagić, V. 1910, Istorija slavjenskoj filologiji, St.-Petersburg 1910.
- Jenkins, R. J. H. / Moravcsik, Gy. (ed.) 1967, Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio I, Washington D. C. 1967.
- Katičić, R. 1993, Uz početke hrvatskih početaka, Split 1993.
- Katić, V. 2003, Divičmeđ – ranosrednjovjekovno naselje, utvrđeni grad, *Glasnik srpskog arheološkog društva* 19, 2003, 197-221.
- Kaulfuss, R. S. 1842, Die Slawen in den ältesten Zeit bis Samo (623). Eine linguistisch-geographical-historische Untersuchung nebst einen Anhang: Gedrängte Übericht der heutigen Slawen, Berlin 1842.
- Klaić, N. 1984, O problemima stare domovine, dolaska i pokršćavanja dalmatinskih Hrvata, *Zgodovinski časopis* 29, 1984, 253-270.
- Klaić, N. 1985, Najnoviji radovi o 29, 30. i 31. Poglavlju u djelu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogenita, *SHP* 15, 1985, 31-60.
- Klaić, V. 1878, Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine, Zagreb 1878.
- Klaić, V. 1899, Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća, Zagreb 1899.
- Komatina, P. 2010, O hronologiji hrvatskih vladara u 31. Glavi spisa De administrando imperio, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 42, 2010, 83-105.
- Kopitar, J. 1808, Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steimark, Laibach 1808.
- Kovačević, Lj. / Jovanović, Lj. / Stojanović, Lj. / Srećković, P. 1884, 1888, Istorija srpskog naroda 600-1373, I – II, Beograd 1884, 1888.
- Kuntić-Makvić, B. (prir.) 1986, De regno Dalmatiae et Croatiae Ioannis Lucii, Zagreb 1986.
- Kurelac, M. 1994, Ivan Lučić Lucius, otac hrvatske historiografije, Zagreb 1994.
- Lerer, S. 2002, Error and Academic Self: The Scholarly imagination, Medieval to Modern, New York 2002.
- Litavrin, G. G. / Novoselcev, A. P. (ed.) 1989, Konstantin Bagrūnorodnóy Ob upravlēnii imperiēy, Moskva 1989.
- Lončar, M. 1992, Porfirogenitova seoba Hrvata pred sudom novije literature, *Diadora* 14, 1992, 375-448.
- Lončar, M. 2002, Filološka analiza Porfirogenitovih vijesti o Hrvatima (doktorska disertacija), Zadar 2002.
- Lončar, M. 2007, Zamjenica isti kao stilsko obilježje autora dalmatinskih poglavlja De administrando imperio, u: Veljko Gortan (1907-1985) o stotoj obljetnici rođenja, Zagreb 2007.
- Lončar, M. 2008, Kastron i polis u Porfirogenetevu De administrando imperio, *Folia onomastica Croatica* 17, 2008, 111-117.
- Lončar, M. 2011, Vremenski nesklad između odlomaka 31. Poglavlja De administrando imperio, *Radovi zavoda za Hrvatsku povijest FF u Zagrebu* 42, 2011, 107-116.
- Lucius, I. 1666, De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelodami 1666.
- Maksimović, Lj. 1982, Struktura 32. glave spisa De administrando imperio, *ZRVI* 21, 1982, 25-32.
- Maksimović, Lj. 2008, Vizantijski svet i Srbi, Beograd 2008.
- Manojlović, G. 1902, Jadransko pomorje IX. stoljeća u svijetlu istočne rimske (bizantske) povijesti, *Rad JAZU* 150, 1902, 1-102.
- Manojlović, G. 1902, Studije o spisu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogenita I-IV, *Rad JAZU* 182, 186, 187, 1910-1911.
- Margetić, L. 1977, Konstantin Porfirogenit i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik Historijskog zavoda JAZU* 8, 1977, 5-88.
- Margetić, L. 1988, Još o pitanju vremena dolaska Hrvata, *Zgodovinski časopis* 42, 1988, 234-240.
- Miklosich, F. 1850, Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti, 1850.

- Niebuhr, B. G. (ed.) 1829, *Theophanis Chronographia*, Vol. 1, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonnae 1829.
- Nikolajević, K. 1864, Kritička pokušnja u periodu prvih sedam vekova srbske istorije, *LMS* 109, 1864, 1-81.
- Novaković, R. 1972, Neka zapažanja o 29. i 30. Glavi De administrando imperio, *Istorijski časopis* 19, 1972, 5-54.
- Novaković, R. 1977, Odakle su Srbi došli na Balkansko poluostrvo (Istorijsko-geografsko razmatranje), Beograd 1977.
- Novaković, R. 1981, Gde se nalazila Srbija od VII–XII veka, Beograd 1981.
- Novaković, R. 1999, *Srbin – rimski car*, Beograd 1999.
- Novaković, S. 1879, *Srpske oblasti X i XII veka pre vladе Nemanjine*, Beograd 1879.
- Novaković, S. 1893, *Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima*, Beograd 1893.
- Ostrogorski, G. 1948, Porfirogenitova hronika srpskih vladara i njeni hronološki podaci, *Istorijski časopis* 1-2, 1948, 24-29.
- Pavić, A. 1906, *Cara Konstantina VII Porfirogenita De administrando imperio glave 29-36*, Zagreb 1906.
- Petrinec, M. 2009, Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne Hrvatske države, Split 2009.
- Pohl, W. 1988, *Die Awaren: Ein Steppenvolk im Mitteleuropa, 567-822 n.*, München 1988.
- Rački, F. 1861, *Odlomci iz državnog prava hrvatskoga za narodne dynastie*, Beč 1861.
- Rački, F. 1864, *Ocjena starih izvora za hrvatsku i srpsku povijest srednjega vijeka*, *Književnik* I, 1864, 36-77.
- Rački, F. / Grot, K. / Florinskij, T. 1881, *O Konstantinu bagrenorodnom*, *Rad JAZU* 59, 1881, 201-218.
- Rački, F. 1881, *Hrvatska prije XII veka glede na zemljišni obseg i narod*, Zagreb 1881.
- Ranke, L. 1824, *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*, Leipzig / Berlin 1824.
- Ruvarac, I. 1878, Nešto o Bosni dabarskoj i dabro bosanskoj episkopiji i o srpskim manastirima u Bosni, *Godišnjica Nikole Čupića* 2, 1878, 240-261.
- Ruvarac, I. 1881, *Prilošci k objašnjenju srpske istorije*, *Glasnik srpskog Učenog društva* 49, 1881, 5-9.
- Sarris, P. 2011, *Empire of Faith: The Wall of Rome to the Rise of Islam 500–700*, Oxford 2011.
- Saussure, F. 2002, *Écrits de linguistique générale*, Bouquet, S. / Engler, R. (eds.), Paris 2002.
- Skok, P. 1927, Kako bizantski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena, *SHP* 1, 1927, 60-76; 161-196.
- Skok, P. 1938, *Konstantinova Srbica na Bistrici u Grčkoj*, *Glas SKA* 176, 1938, 243-284.
- Smičiklas, T. 1895, *Život i djela Dra Franje Račkoga*, Zagreb 1895.
- Stanojević, S. 1906, *Vizantija i Srbi*, Novi Sad 1906.
- Suić, M. 1977, *Ocjena radnje L. Margetića "Konstantin Porfirogenit i vrijeme dolaska Hrvata"*, *Zbornik Historijskog zavoda JAZU*, 1977, 89-100.
- Šafařík, P. J. 1837, *Slovenske starožitnosti*, Prag 1837.
- Šišić, F. 1914, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji*, *VHAD* 13, 1914, 1-93.
- Šišić, F. 1923, *Ime Hrvat i Srbin i teorije o doseljenju Hrvata i Srba*, *Godišnjica Nikole Čupića* 35, 1923, 1-49.
- Štih, P. 1987, *Karantanija – stara domovina Horvatov*, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 529-549.
- Vasiljević, M. 1967, *Topografija arheoloških nalazišta i spomenika u Podrinju*, *Godišnjak Istorijskog arhiva* 5, 1967.
- Wolfram, H. 1989, *The Image of Central Europe in Constantine VII Porphyrogenitus*, *Constantinus Porphyrogenetus and His Age, Second International Byzantine Conference, Athens 1989*, 5-14.
- Živković, T. 2004, *Crkvena organizacija u srpskim zemljama (Rani srednji vek)*, Beograd 2004.
- Živković, T. 2006, *Portreti vladara ranog srednjeg veka – od Vlastimira do Borića*, Beograd 2006.
- Živković, T. 2008, *Constantine Porphyrogenitus' kastra oikoumena in the South Slavs Principalities*, *Istorijski časopis* 58, 2008, 7-26.
- Živković, T. 2010a, *An Unknown Source of Constantine Porphyrogenitus*, *Bzyantinoslavica* 68, 2010, 129-143.
- Živković, T. 2010b, *Sources de Constantin VII Porphyrogénète concernant le passé le plus éloigné des Serbes et des Croates*, *Byzantina Symmeikta* 20, 2010, 11-37.
- Živković, T. 2010c, *Constantine Porphyrogenitus' Source on the Earliest History of the Croats and Serbs*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu* 42, 2010, 117-131.
- Živković, T. 2010d, *On the Beginnings of Bosnia in the Middle Ages*, *Spomenica Akademika Marka Šunjića (1927–1998)*, Sarajevo 2010, 161-180.
- Živković, T. 2012a, *De conversione Croatorum et Serborum – A Lost Source*, Belgrade 2012.
- Živković, T. 2012b, *O takozvanoj "Hronici srpskih vladara" iz spisa De administrando imperio cara Konstantina VII Porfirogenita*, *ZRVI*, 2012, u štampi.
- Županić, N. 1922, *Bela Srbija*, 1922.
- Županić, N. 1925, *Prvobitni Hrvati*, u: *Zbornik kralja Tomislava*, Zagreb 1925.